

HENRI BRUNING
SCHRUF OVER:

MAURICE GILLIAMS

ELIAS OF HET GEVECHT MET DE NACHTEGALEN

MEET dit boek¹⁾ bevinden wij ons plotseling zóó ver boven het niveau van de literatuur van den dag. Zelfs waar onze literatuur — in A. Roland Holst, Sauerhoff, H. de Vries — haar exceptioneele hoogtepunten naderde, betekende dit werk een geheel uitzonderlijke, ook afzonderlijke wereld, helder en eenzaam bewegend om een geheel eigen middelpunt.

Maurice Gilliams werd niet slechts een revelatie om de waarlijk ongemeen evocatieve kracht van zijn proza, dat door en door gevoelig, magisch en uiterst persoonlijk is, maar om heel de wonderrijke, wonderrijpe bewustzijns wereld waarin deze schrijver ons met dit boek betreft. Ja, deze nerveuse sensibiliteit, dit onrustig geïsoleerd speuren der luisterende zinnen naar het heimelijkste leven der dingen en het heimelijkste leven in zichzelf, dit ongemeen ruide en doorringend beleven (en beschrijven) zelfs der voortvluchtigste en onnaspeurlijkste sensaties, — dit alles werd toch meer dan een zeldzaam verstaanbaar maken van een zeldzaam knapenleven. Ongevoel en voor velen wellicht verdraaid in subtiel, obscure ervaringen, beweegt dit geschrift zich toch slechts rond dat „ongewone” betrekkelijk men (tegenwoordig van een lichtelijk dwaas „beschaamd misverstand”) t. „algemeen-menschelijke” is gaan noemen. Het is (om nogmaals van een misverstand gebruik te maken) aldoor „groot-menschelijk”, groot en menselijk, en onuitsprekelijk droef. Dit verhaal onthult essentieel zaken dan allersubtielste en ongeëvenaarde emoties; onmiddellijk daarachter zien wij het wreed welhaast weerloos te gronde gaan van een broozen, vorstelijke knaap, zijn wij getuige van een stuk groote, duistere noodlotstragiek: de overblijvende groep waarin een voor deze grauwe aarde te graciele knaap plotseling en bijna blindelings gevangen bleek na een te roekeloze overgave aan een vergif dat als tegengif genomen en weldra „genoten” werd en dat niet, niet dadelijk althans, als vergif werd herkend; dat werd genomen evenzeer als opgedrongen, opgedrongen evenzeer door eigen aard en aanleg als door die beide wezens aan welker catastrophale macht dit jonge weerloze leven zich niet kon onttrekken, — eenvoudig omdat het zich de noodzaak van dit onttrekken nog niet bewust kon zijn. — Heel dit proces is zoo clairvoyant beschreven, zoo zinnijk en tegelijk zoo geheimzinnig in zijn raadselachtige tafereelen samengevoegd, zoo dwingend en onbezweerbaar opgeroepen in zijn langzame, schokkende stellingen naar het tragisch lot, dat men, als men dit benauwend boek ten einde heeft gelezen, iets gelijk een versteening ondergaat.

Neen, men kan niet zeggen dat „Elias” een „opbouwend” of „bemoedigend” boek is. Albert Verwey heeft — naar „Eckerlyc” deed verluiden — onlangs gezegd: „De in zichzelf verdeelde mensch, en de mensch van een bijzonder verfynd gevoelsleven, hebben hun tijd gehad. De dichter kan nu niets anders zijn dan de bringer van de nieuwe, toekomstige norm.” Als men deze (hetzij in alle bescheidenheid gezegd) als men deze min of meer affreuzen uitspraak onderschrijft, moet men dit boek vanzelfsprekend verwerpen. Maar men negert dan dat er een droefheid is, een tragiek (Hercules Seghers sprak ervan, Jeroen Bosch, van Gogh, Sauerhoff, A. Roland Holst) waarbij het niet alleen horribel wordt nog over normen (en dan nog wel „toekomstige”!) te spreken, maar waarbij men zich scháámt zélf nog een norm, een zekerheid te bezitten. Er zijn eeuwiger (en ook wreeder) werkelijkheden dan „normen”, werkelijkheden die door geen normen worden aangerand omdat ze door geen normen ooit zullen worden ongetaan gemaakt (hoe gaarne men zich zulks zou willen suggereeren). Een boek als „dit is zijn eigen norm: er is een leed dat zichzelf rechtvaardigt.

„Elias, of het gevecht met de nachtegaleen” verhaalt het noodlottig en onherstelbaar zichzelf ontredderen, het zichzelf geestelijk vergriffigen van een broos, overgevoelig knapenleven. Op het oude Kempische landgoed, het plechtig uitgestrekt domijn waar Vincent Elias Lasalle zijn jeugd doorbrengt, verwerft hij zich dierend tegen het geheel zijn wezen doorringend en ontzenuwend bewustzijn dat het leven daar — verwilderd en onmachtig geworden — slechts vergeefs aangekweekte grootheid, nuttelooze geluk en zelfbedrog is geweest. Zijn familie leeft er in een folterende rust, afgezonderd van de wereld, trotsch, guur, verveeld en grauw. Elias wendt zich af van deze kwellende werkelijkheid der menschen en verschanst zich in de totale afzondering van zijn wilde dromen. Hem tegt een werkelijkheid, waar de dingen nimmer genoeg en slechts vergankelijk wortelschieten in de zwarte aarde van droefenis en verveling, waar het hem, telkens als hij zich uit zijn droombestaan opricht in die werkelijkheid, te moede wordt alsof hij boven op den muur van

een belegerde vesting in het vuur van den vijand wordt gepiaast. Zijn werkelijkheid, zijn „aarde” (en verweer) wordt de heimelijkheid der sprakeloze dingen, het mystisch gemeenzaam verkeer met de onbezielden dingen, het indringen hunner geheimen tot het is of hij een levend wezen tot in sulverende blindheid in zijn geheimen mag raken. Met geheel zijn roekeloze (al te roekeloze) verbeeldingshartstocht geeft hij zich over aan sensaties waar hij innerlijk huiverend door geraakt wordt als door een nooit vermoede atmosfeer van doodelijke eenzaamheid, — als hervond hij in de dingen om hem heen, maar dan vele malen nog verscherpt, zijn eigen doodelijke eenzaamheid. Reeds zijn prilste jeugd werd aldus een kwelend, zelfkwelend en verrukt oproepen en geniepig genieten van angsten, een perverse vreugde om in alle dingen zijn laatste levensbesef te herbeleven: het vergaan van zichzelf. Hij is, gelijk zijn tante Henriëtte, de onbezielden dingen genegen met een oneindig droeve verbazing. Een oneindig droeve verbazing over het leven. „De scherven van een gebroken bord haal ik van de vaait om te op een eenzaam-heilig plekje weg te stoppen. Dagen en nachten liggen zij naar de werkende planten en keverkens te luisteren; wanneer ik ze met de vingers uit de grond te voorschijn graaf, is er uiterlijk niets aan hen veranderd; doch zij zijn als gedrenkt met de groote, donkere geheimenissen der aarde, waar de dooden op het kerkhof vertrouwd mee zijn. Over het hoofd werp ik ze weg, om ze daarna angstvallig te zoeken en mij ongerust te maken als er één domme scherf ontbreekt. Ik sla ze met een hamer aan gruis, opdat ze niet meer zouden bestaan, sterker van geheimen doorstregeld dan ik mijzelf gevoel.”

Hij leeft in dit genieten niet meer zichzelf; het steeds bedwelmender en huiverender ondergaan van een cosmische levensmaat wordt zijn leven. Hij leeft niet meer de werkelijkheid der dingen rondom, maar de dingen der werkelijkheid omspint hij met zijn verbeeldingshartstocht die alles smartelijk en verwarrend, beangstigend en verrukkend verleugent; transformeert: tot een middel om met verhooger bewustzijn de doodelijke eenzaamheid der wereld te smaken. Hij trekt de dingen los uit hun concrete, reële verbanden, zooals hij de plantjes uit den grond lostrekt om de witte worteltjes te betasten; ze worden, door zijn verbeelding ontsponnen, als zijn bootjes, zijn mysterieuze paviljoenen, welke hij laat wegdrijven op het beekje van het landgoed. Deze verleugening wordt steeds uitsluitender zijn eenige, zijn verrukkende werkelijkheid; al het andere wordt toevalligheid en uitgewischt: zijn ik, het leed der menschen, de naargeestige werkelijkheid om hem heen. Hij weet hoezeer deze verrukkende pijnen hem innerlijk sloopen, hoe zij hem innerlijk vergiftigen en zijn levenskrachten ontzenuwen, maar hij kan er zich niet meer aan onttrekken. Hij moet er zich geheel aan overgeven, hoezeer hij voelt dat elk dezer leugens slechts éénmaal kan genoten worden en voor het overige een lauwe herhaling zonder smaak zal zijn; hoezeer hij voelt dat er weldra niets meer zal overblijven om het knagen van zijn hart te stillen; geen leugen, maar dan ook geen „ik” meer en geen werkelijkheid; slechts een ondragelijke leegte; hoezeer hij voorvoelt dat hij, zoekend naar nieuwe leugens, slechts vinden kan „wat vanzelf uiteenvalt”. Nog besef hij bij oogenblikken dat hij uit de omstrikking van dit droomenbestaan zou kunnen wegwandelen, terug naar de aarde, maar hij mist de kracht. De aarde heeft hem niets te bieden. Het troublante en vervoerende verweer tegen de werkelijkheid is allengs een stille, onbezweerbare bezetenheid geworden. Hij voelt zich omstrikt door een gruwelijke en fanatieke voorbeschikking; hij laat zich omstrikken. Zij is zijn ondergang maar zij is levens zijn eenig geluk geweest; weldra, al te spoedig immers zal hij zijn plaats krijgen in die koude, gruze wereld waar geen enkele vervoering meer zijn deel zal zijn.

Maar wanneer hij dan, later, als jong architect, in deze wereld staat, ervaart hij hoe onberoespelijk hij van de werkelijkheid vervreemd is. Als een grondeloos ontredderde poogt hij nog zijn innerlijke deformatie te ontkomen, poogt hij nog — na dien avond in het bosch toen hij, met jongens rollend en stoeiend doorheen de voorbereidelen van zijn fantastisch en bizar tempelgewrocht, aan zijn verleden voorwaer, zeide — het leven volgens de gemeenzaame voorstelling der waarschijnlijkheid te aanvaarden. Vergeefs. Van zijn „vriendschap”, voor dien zich steeds meer in de aarde wortelend schilder herinnert men zich tenslotte alleen die onuitwisbare mededeeling van den vriend: „plots wierp hij een vast en hard saamgekneede sneeuwbal vlak in mijn gezicht.” Elias zou zich aan die mindere wereld moeten overgeven om zichzelf te redden; hij poogt het nog; hij poogt het naar alle zijden; telkens weer tracht hij zijn ontworteld leven

opnieuw in de aarde der werkelijkheid te doen wortelschieten, maar zijn pogingen leiden tot niets meer. Zij leiden evenmin tot iets als zijn ingewikkelde meetkundige figuren, zijn plotselinge astronomische bevestiging, 't bouwen van een arbeidersblok waarin hij (hoe reëel, wilkrachtig en intellectueel dit ontwerp ook schiet) slechts meetkundige verboudingen beleeft. Het zijn pogingen weliswaar om aan zijn morbide verbeeldingen te ontkomen, maar ook pogingen om de werkelijkheid der menschen niet te zien, en tegelijk, doch hoe hulpeloos reeds, is het een trachten het ontgiffende leven nog iets „concreets”, nog eenigerlei „orde” te ontfutselen, iets dat hij bezitten kan en vasthouden en dat hij niet behoef te vreezen (omdat het zonder verraad is). Neen, het leven heroverft hij er zich niet mee. Evenmin als met het onttronen van dien speelmakker Aloysius die op de wending welke zijn prilste jeugd nam, zoo'n beslissenden invloed heeft gehad. Evenmin als het opgeven van zijn morbide avondwandelingen om zich te laten doordrenken door het warme, stralende licht van zonnige middagen. — Het zijn de laatste, krachtloze en nuttelooze pogingen een verziekt verbeeldingsleven te smoren, het contact met de aarde te hervinden. Het mocht niet baten. Een snel geërgerde prikzelbaarheid, een willoos berusten, een telkens weer afglijden naar die fascinerende krachten van ellende die hij poogde te ontvluchten, al krachtloos en al opgejaagder is het einde van zijn „gevecht met de nachtegaleen”. De weg naar het leven is onherroepelijk voor hem versperd. De krachten van dezen broozen subtielen, voornamen geest zijn gekloopt, ontzenuwd, ontredderd. Inderdaad: „La poésie que j'ai rêvée gâta toute ma vie.” Zijn jeugd is te zeer vervuld geweest van die poëzie welke Marman eens — naar aanleiding van Hendrik de Vries, aan 'wien dit boek trouwens somtijds sterk herinnert — treffend als „sluipmoordenaarspoëzie” karakteriseerde. Het reële leven binnentredend, blijken zijn krachten verbruikt. De werkelijkheid doodt hem — onverhoeds en onhoorbaar — als een spin het insectje dat in een fijn, glanzend rag verstrikt geraakte.

Als men dit boek uit heeft, ziet men Elias' leven bewogen worden (meer dan bewegen) tusschen den eersten zin en het laatste tooneel: tusschen den onmiddellijk bepalende aanvang: „Wanneer Aloysius ons hart verontrust, hangen we in de werkelijkheid ondersteboven als betooverde open”, en het slot waar Elias, als door een geweldig droomenmonster aangezogen, hangt vastgekleefd aan de metalen staven van een hoogspanningscabine. Vanaf dit geïsoleerd begin (Aloysius was het, die dit droomenmonster in hem wekte) ziet men Elias, dezen gracielen knaap, wiens oogen soms ongemeen konden staan smeulen van onbetuigde, roekeloze innigheid, voortgezogen worden, een boek lang voortgezogen worden naar dit onbezweerbaar einde. En aldoor hoort men, tusschen dit begin en dit einde, hoort men, als in dien gruwelijken, meest hopeloozen nacht welke in dit boek beschreven werd — de losgebroken woede van de paardehoeven bonzen aan den nachtelijken grond: een duistere woede tegen een onontkoombare voorbeschikking. Dan is het stil, vreemd stil. Was het niet, opnieuw, of daar, ergens in die stilte, enkel maar een zieke bond werd neergeknald?

Ach, de bootjes, de bootjes, deze mysterieuze paviljoenen: wrak en bemodderd zijn ze op een uitgedroogde plek gestrand. Zooals hij altijd wel had gevreesd. Neen, de voorspelling van tante Henriëtte is niet bewaarheid geworden: de worteltjes van het losgerukte plantje hebben zich niet meer in de aarde vastgehecht. Misschien wilde zij het ok niet, deze trotsche, gure, machteloze vrouw. Is het vermoeden onjuist, dat deze tante Henriëtte (hoe meesterlijk werd deze fascinerende, geressteerde vrouw beschreven!) Elias' leven méér nog heeft vernield (bewust ondermijnend) dan Aloysius, die, onbewust van de gevolgen, de demonie van het droombestaan in hem wekte?

Doch men moet dit boek zelf lezen. Elke vivisectie verniet het schoone wonder van dit boek. Zelfs de woorden die ik overnam werden hard en kil.

HENRI BRUNING.

¹⁾ Maurice Gilliams: Elias of het gevecht met de nachtegaleen. — Uitg. J. M. Meulenhoff, Amsterdam.